

УДК 343.326

В. П. Ємельянов,

докт. юрид. наук, проф., професор
кафедри кримінально-правових
дисциплін Харківського національного
університету внутрішніх справ

ТЕРОРИСТИЧНИЙ АКТ: ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ, ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД СУМІЖНИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

На підставі положень, що містяться у спеціальній літературі та кримінальному законодавстві, розглядаються питання щодо відмежування терористичного акту від таких суміжних кримінально караних діянь, як диверсія, бандитизм, піратство, вбивство, хуліганство, а так само запропоновані шляхи вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за терористичний акт.

Ключові слова: терористичний акт, суміжні злочини, вдосконалення законодавства.

Постановка проблеми. У сучасний період поряд із проблемами війни та миру, екології, народонаселення, продовольчої, енергетичної, що вважаються «традиційними», загострилася проблема тероризму, який несе в собі всі ознаки глобального значення. Сучасний тероризм – це складне, багатовимірне та багаторівневе явище дійсності, що посягає на різні сфери життєдіяльності людей різноманітними способами. При цьому найбільш небезпечним з усіх видів терористичних діянь є терористичний акт, ознаки якого передбачені у ст. 258 КК України. Але вже при суто зовнішньому сприйнятті цього складу злочину звертає на себе увагу його очевидна недосконалість, громіздкість і перевантаженість зайвою інформацією, яка має характер деталізації, що ускладнює як застосування цього складу злочину при кваліфікації терористичних діянь у слідчо-судовій практиці, так і відмежування складу терористичного акту від суміжних складів злочинів. Це, у свою чергу, потребує вдосконалення зазначеного складу злочину на підставі встановлення тих вла-

стивостей, що притаманні терористичному акту як явищу реальній дійсності й які певним чином відображені у спеціальній літературі.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковане розв'язання даної проблеми. Зазначена проблематика тією чи іншою мірою розглядалася у роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних учених та практиків. При цьому тероризм як явище досліджувався в різних аспектах – філософському, політичному, психологічному, правовому та ін., але та обставина, що цим займалися не тільки і не стільки юристи, призвела до того, що в літературі у теперішній час панує не правове, а буденне розуміння цього явища. На жаль, таке розуміння інколи переносилося і в міжнародні документи, не говорячи вже про літературні джерела, в яких, нехтуючи правовими рамками, із завидною легкістю відносять до тероризму і бандитизм, і вбивства на замовлення, і хуліганство, і військові заколоти, і вуличні безпорядки, і багато іншого, що пов'язане лише з насильством. На цьому фоні і в юридичній літературі виникають певні викривлення та термінологічні маніпуляції. Отже, є необхідними наукові дослідження, спрямовані на упорядкування як теоретичних положень, так і законодавчих визначень щодо терористичних проявів, а також на відмежування їх від суміжних кримінально-правових категорій, особливо від таких, як диверсія, бандитизм, піратство, вбивство, хуліганство.

Виклад основного матеріалу дослідження. З усіх численних ознак, що характеризують терористичний акт, у спеціальній літературі останнім часом виділяють такі: 1) вчинення загальнонебезпечних (саме загальнонебезпечних, а не будь-яких суспільно небезпечних) діянь або погроза такими діями, що породжує загальну небезпеку; 2) публічний характер виконання з розрахунком на широкий резонанс; 3) навмисне створення стану страху, напруженості, спрямованого на залякування населення; 4) застосування насильства відносно одних осіб (невинних жертв) або майна з метою спонукання до певної поведінки інших осіб (суб'єктів впливу), від яких залежить прийняття вигідних для терористів рішень (органи державної влади, місцевого са-

моврядування, міжнародні організації, певні фізичні та юридичні особи)¹. Саме сукупність указаних ознак у їх взаємозв'язку та взаємообумовленості характеризує терористичний акт як злочин, що вчиняється у реальній дійсності. Відсутність у діянні будь-якої з указаних ознак свідчить про відсутність самого терористичного акту. Цією сукупністю ознак терористичний акт відрізняється від суміжних злочинів, які можуть містити будь-які з цих ознак, але не всі в їх сукупності.

Найбільш схожим із терористичним актом злочином за об'єктивними обставинами є диверсія. Отже, виникає необхідність в їх детальному відмежуванні. Основні відмінності між терористичним актом і диверсією полягають у такому: по-перше, якщо диверсія об'єктивно виражається лише в учиненні вибухів, підпалів та інших загальнонебезпечних дій, то терористичний акт подібними діями не вичерпується й може виражатися також у погрозі тими; по-друге, якщо при вчиненні диверсії дії винних спрямовані саме на заподіяння якоїсь шкоди (руйнування чи пошкодження підприємств, будинків, споруджень, об'єктів життєзабезпечення населення, масові отруєння тощо), то при вчиненні терористичного акту – на залякування населення, створення та підтримання обстановки страху; по-третє, метою диверсійних актів є ослаблення держави, підриг її економічної безпеки й обороноздатності, тоді як мета терористичних актів полягає у впливі на прийняття якихось рішень або відмову від них; по-четверте, диверсанти діють таємно і не афішують свою діяльність, тоді як терористи зазвичай діють відкрито, демонстративно із висуненням своїх вимог.

Питання про співвідношення терористичного акту та піратства зазвичай виникає перед дослідниками, що займаються проблемами безпеки морсь-

¹ Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства : монографія / В. С. Зеленецький, В. П. Ємельянов, В. Я. Настюк та ін.; за ред. В. С. Зеленецького та В. П. Ємельянова. – Х. : Право, 2008. – С. 8–10; Ємельянов В. П. Уголовно-правовое противодействие терроризму : монография / В. П. Ємельянов, М. Н. Иманлы, И. Н. Рыжов. – Х. : Право, 2014. – С. 14–17; Терроризм: определения и сущность : монография / А. В. Коростиленко, Б. Д. Леонов, И. Н. Рыжов и др. ; под общ. ред. В. В. Крутова, И. И. Мусиенко, В. А. Глушкова. – К. : Центр уч.-науч. и науч.-практ. изданий НА СБ Украины, 2014. – С. 23–26.

кого судноплавства, однак у їхніх наукових працях або взагалі не проводиться розмежування між цими злочинами, або воно проводиться за другорядними ознаками. Зокрема, С. О. Допілка вбачає різницю між тероризмом і піратством лише в тому, що перший відбувається з політичною метою, а другий – за особистими мотивами². Л. А. Моджорян, вважаючи, що поняття морського тероризму взагалі слід включити до концепції піратства, оскільки не вбачає між ними принципової різниці, указує, що ці діяння підривають «волю морів і спрямовані проти безпеки мореплавства» і що їхньою характерною рисою є «залякування, тобто поведінка злочинця, розрахована на те, щоб викликати жах, який паралізує жертв нападу»³.

Однак тероризм, як відомо, відбувається не лише за політичними мотивами. Тому він являє собою не політичну акцію, а злочинне діяння. Що ж стосується залякування жертв нападу, то якщо для піратів це основний момент у процесі залякування, то для терористів залякування є проміжним етапом, який взагалі не спрямований проти жертв нападу, котрі залишаються безвинними жертвами. Залякування при вчиненні терористичного акту здійснюється одночасно на двох рівнях: по-перше, залякування населення (макrorівень), і, по-друге, залякування третіх осіб (суб'єктів впливу), які зацікавлені у безпеці жертв нападу (мікрорівень). Більш детальне розмежування терористичного акту і піратства полягає у такому: якщо при вчиненні піратства винні особи завжди безпосередньо зустрічаються з потерпілими, то при вчиненні терористичного акту потерпілі (безвинні жертви), як правило, дистанційовані від винних. При цьому суб'єкти впливу, від яких залежить прийняття вигідних для терористів рішень, дистанційовані від винних завжди; якщо метою піратства є заволодіння судном, а також людьми та майном, що перебувають на судні, то метою терористів є спонукання до певних дій чи рішень

² Допілка С. О. Уголовная ответственность за терроризм и пиратство на море : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. О. Допілка ; Одесский ун-т им. И. И. Мечникова. – К., 1993. – С. 19–21.

³ Моджорян Л. А. Терроризм на море. Борьба государств за безопасность морского судоходства / Л. А. Моджорян. – М. : Междунар. отношения, 1991. – С. 37.

суб'єктів впливу; якщо пірати досягають своїх цілей безпосередньо за рахунок власних дій у момент вчинення нападу на потерпілих, то досягнення цілей терористів завжди пов'язано з поведінкою третіх осіб (суб'єктів впливу), на яких покликано зробити вплив насильство, вчинене проти безвинних жертв чи майна.

Боротьба з піратством (морським розбоєм) регулюється Женевською конвенцією про відкрите море (1958 р.) і Конвенцією ООН по морському праву (1982 р.), які під піратством розуміють неправомірний акт насильства, затримання або грабіж у відкритому морі чи в місці, що перебуває поза юрисдикцією держави, вчинений з особистими цілями екіпажем або пасажирами приватновласницького судна чи літального апарату, й спрямований проти іншого судна чи літального апарату, проти осіб і майна, що перебувають на борту. Тобто відповідно до міжнародних угод піратськими визнаються лише дії приватновласницьких судів чи літальних апаратів, а також державних судів чи літальних апаратів, екіпаж яких підняв заколот і вийшов з-під контролю державних структур, що виключає можливість вчинення так званого «державного піратства». Дії ж військових судів і літальних апаратів, які знаходяться під контролем держави, повинні кваліфікуватися як акти агресії і тягнути політичну та моральну відповідальність держави, а також кримінальну відповідальність виконавців.

Досліджуючи проблему піратства, І. І. Карпець ставить запитання: чи правомірно вважати піратством бомбардування й обстріл? І далі дає таку відповідь: «Традиційне поняття піратства пов'язане із захопленням людей, майна тощо, тобто здобуванням вигоди. Чого досягає «пірат», коли обстрілює корабель або шляхом нальоту з повітря знищує корабель чи людей? Подібність із піратством лише в одному: дії відбуваються у відкритому морі. На цьому подібність закінчується. За традицією такі дії називаються піратством, однак, вбачається, що в подібних випадках є підстави для іншої кваліфікації.

Дії злочинців, які знищують корабель і людей, що на ньому перебувають, шляхом нальоту з повітря, скоріше подібні з діями терористів»⁴.

Погоджуючись з І. І. Карпецем, що такі дії не є піратством, одночасно неможливо погодитися з тим, що вони подібні з діями терористів. Для терористів будь-які акти насильства мають особливий сенс, бо вони нічого не роблять «просто так» без наміру «оприлюднити» свої дії й учинити психологічний тиск на громадськість і суб'єктів впливу. Тому дії злочинців, які знищують корабель і людей, що перебувають на ньому, шляхом нальоту з повітря або іншим шляхом і які не переслідують ані мети здобуття матеріальної чи іншої вигоди, ані мети спонукання до прийняття якогось рішення, якщо вони вчинені військовослужбовцями певної держави, то підлягають кваліфікації як акти агресії, а якщо вони вчинені приватними особами чи військовослужбовцями, які вийшли з-під контролю владних структур, то такі дії мають кваліфікуватися як бандитизм.

Бандитизм відрізняється від терористичного акту за такими ознаками: якщо при вчиненні бандитизму винні особи завжди безпосередньо діють проти тих осіб, за рахунок посягання на яких вони власними діями під час насильницьких дій досягають бажаного результату, то при вчиненні терористичного акту шкода заподіюється безвинним жертвам і (або) майну, а бажаний результат винні особи прагнуть досягнути за рахунок дій третіх осіб (суб'єктів впливу), які завжди дистанційовані від місця насильницьких подій; якщо метою бандитизму є напад на громадян та організації, то основною метою терористичного акту є спонукання суб'єкта впливу до прийняття вигідних для терористів рішень; якщо й виникає від дій банди стан страху в певному населеному пункті, то це відбувається постфактум, без будь-яких намірів членів банди створити його та використовувати для досягнення бажаних результатів. У свою чергу, терористами стан страху серед населення створю-

⁴ Карпец И. И. Преступления международного характера / И. И. Карпец. – М. : Юрид. лит., 1979. – С. 182.

ється цілеспрямовано та використовується винними для спонукання суб'єктів впливу до певних дій чи рішень.

За зовнішніми ознаками терористичний акт може мати спільні риси з умисним вбивством, учиненим небезпечним для життя багатьох осіб способом. Цей вид умисного вбивства має місце тоді, коли для позбавлення життя потерпілого винний обирає такий спосіб, який створює реальну небезпеку для життя інших осіб. Але реальна небезпека для життя людей створюється і при вчиненні терористичного акту, який як структурний елемент може містити в собі й вчинення дій, що призводять до загибелі людей у результаті загальнонебезпечного способу насильницького акту. Однак при вчиненні терористичного акту позбавлення життя однієї або кількох осіб, яким би не був спосіб, не становить цільову спрямованість дій винного, тоді як при умисному вбивстві загальнонебезпечним способом позбавлення життя потерпілого є той основний та кінцевий результат, до якого прагне винний, обравши такий небезпечний спосіб вчинення вбивства. Водночас слід зауважити, що умисне вбивство може набути терористичного характеру, але лише тоді, коли буде служити засобом залякування населення та суб'єктів впливу з метою коригування поведінки останніх в інтересах терористів.

Від терористичного акту слід відрізнити також вчинення загальнонебезпечних дій на ґрунті хуліганських спонукань. Основна відмінність тут полягає в мотивації та меті злочинного посягання. Як відомо, хуліганський мотив полягає в прагненні винного відкрито протиставити себе, свою поведінку громадському порядку, суспільним інтересам, показати свою зневагу до навколишніх, виявити цинізм, жорстокість, зухвалість, учинити буйство та бешкетування, показати грубу силу й у такий спосіб познущатися над беззахисними. У цій частині хуліганський мотив значною мірою схожий з терористичною спрямованістю діяння, але, на відміну від актів тероризму, яким характерна мотиваційна конкретність і визначеність, хуліганським спонуканням властива певна легковагість і незначність. Ця легковагість мотивації зумовлює і неясність мети хуліганських дій, на

підставі чого у літературі робиться висновок про певне злиття мотиву та мети вчинення хуліганства, бо мета хуліганських дій полягає в самому вчиненні цих дій, тоді як при вчиненні терористичного акту самі по собі насильницькі дії не є самоціллю, а виступають засобом породження у суспільстві стану страху та досягнення мети схиляння суб'єктів впливу до задоволення інтересів терористів. Зокрема, звертаючи увагу на можливість використання в момент учинення хуліганських дій вибухових речовин чи вибухових пристроїв, О. А. Івахненко цілком справедливо зазначає, що це такого роду вибухи, які вчиняються «просто так», «заради хохми» і не мають ніякої іншої цільової спрямованості, тобто якщо при використанні вибухових речовин чи вибухових пристроїв із хуліганських мотивів діяння закінчується самим фактом вчинення вибуху, то при вчиненні вибухів терористичної спрямованості сам вибух є лише початковим етапом, за рахунок якого винні особи прагнуть породити у суспільстві стан страху та змусити суб'єктів впливу (державу, міжнародну організацію, фізичну або юридичну особу) до певних вигідних для терористів дій та рішень⁵.

З урахуванням викладеного вважаємо за необхідне звернути увагу на ті суттєві недоліки, що мають місце у складі терористичного акта, передбаченого ст. 258 КК України.

Основний недолік даного складу злочину полягає в тому, що в ньому такі ознаки, як «залякування населення» і здійснення «впливу», передбачаються не у взаємозв'язку та взаємообумовленості, а в альтернативному порядку. За змістом цього складу злочину виходить, що є можливим тероризм із залякуванням населення, але без впливу на кого-небудь, так само як із впливом на кого-небудь, але без залякування населення. Така конструкція не відповідає дійсності та науковим уявленням про тероризм, виробленим сучасною наукою, згідно з якими без таких властивостей, як залякування насе-

⁵ Івахненко О. А. Чи може визнаватися хуліганським діяння, пов'язане з використанням вибухових речовин чи вибухових пристроїв? / О. А. Івахненко // Застосування норм міжнародного гуманітарного, національного кримінального та кримінального процесуального права в ході проведення антитерористичної операції на Сході України: матеріали міжкафедрального «круглого столу» 12 лютого 2015 р. / редкол.: О. І. Перепелиця (голов. ред.), С. Є. Кучерина (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2015. – С. 75–77.

лення і вплив на будь-кого, тероризму бути не може. Тому і в складі злочину, який установлює відповідальність за терористичний акт, залякування населення повинно передбачатися не як альтернативна, а як конструктивна, що зв'язує, ознака. Ігнорування цієї обставини призвело до того, що складом злочину, сформульованим у ст. 258 КК, охоплюються численні діяння, які повинні кваліфікуватися за іншими статтями КК, тобто цей склад став всеохоплюючим і всепоглинаючим настільки, що виникає запитання, а для чого тоді потрібен Кримінальний кодекс, якщо переважна більшість злочинів повністю підпадає під ознаки складу терористичного акту. Зокрема, якщо згрупувати такі ознаки розглядуваного складу злочину, як «вчинення ... інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків ... з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій», то за відсутністю такої альтернативно передбаченої ознаки, як «залякування населення», під вказані ознаки терористичного акту повністю підпадають усі діяння з елементами примушування, протидії, перешкоджання, що кваліфікуються за іншими статтями КК, які передбачають відповідальність, наприклад, за вимагання, протидію законній підприємницькій діяльності, погрозу судді або працівнику правоохоронного органу, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, тероризування в установах виконання покарань засуджених, погрозу або насильство щодо захисника тощо. Це, з одного боку.

Із другого боку, якщо згрупувати такі ознаки цього складу злочину, як «вчинення ... інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної матеріальної шкоди чи настання інших тяжких наслідків ... з метою ... залякування населення», то за відсутністю такої альтернативно передбаченої ознаки, як здійснення «впливу» на когось, під ознаки складу терористичного акту також підпадає багато діянь, які зазвичай кваліфікуються за такими статтями КК, як хуліганство, різні види погроз тощо.

Щоб склад терористичного акту був дійсно точним, науково вивіреном і не конкурував би з багатьма іншими складами злочинів, він повинен містити у нерозривній єдності такі ознаки, як спрямованість указаних у ньому насильницьких дій на залякування населення і мету впливу – спонукання суб'єктів впливу до прийняття рішень, в яких зацікавлені терористи.

Крім того, необхідно усунути низку технічних недоліків, що мають місце у чинній редакції ст. 258 КК України.

Перш за все зайвою деталізацією є вказівка на мету «порушення громадської безпеки», оскільки ст. 258 КК міститься у розділі IX Особливої частини КК, що має назву «Злочини проти громадської безпеки». Із цього є цілком зрозумілим, що саме громадська безпека є об'єктом усіх злочинів, передбачених у цьому розділі. Оскільки в жодному з інших складів злочинів, віднесених до зазначеного розділу КК, про мету порушення громадської безпеки ніяким чином не згадується, то який сенс у тому, щоб вказувати на неї у цьому складі злочину? До того ж вказівка в тексті статті про те, що об'єкт злочину є ще і його метою, по-перше, ніякого додаткового смислового навантаження не має, а, по-друге, має вигляд типової тавтології, бо це все одне й те саме, що диспозицію статті про відповідальність за вбивство сформулювати приблизно так: «умисне вбивство з метою позбавлення життя», а про відповідальність за крадіжку – «таємне викрадення чужого майна з метою посягання на власність».

Також зайвою є вказівка на мету «провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення», оскільки ці обставини мають значення для терористів не як самоціль, а як засіб досягнення мети «впливу». Немає необхідності вказувати в якості мети терористичного акту «привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста)», оскільки будь-яке «привернення уваги» терористи роблять не заради нього самого, а для того, щоб вплинути на когось, хто може врахувати інтереси терористів. Привернення уваги є лише одним з етапів здійснення впли-

ву, а тому ця ознака не потребує виділення у самостійну ознаку розглядуваного складу злочину.

Зайвими вважаємо і вказівку у диспозиції ст. 258 КК на наслідки, оскільки цілком зрозуміло, що такі діяння, як вибухи, підпали чи інші загальнонебезпечні дії, з неминучістю створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини, заподіяння значної матеріальної шкоди чи настання інших тяжких наслідків. Зайвою є й вказівка на застосування зброї, оскільки ця ознака має місце у багатьох інших складах злочинів і жодним чином не характеризує терористичне діяння як таке.

Невдалою уявляється приписка у кінці диспозиції статті «а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою», оскільки про те ж саме краще можна сказати, замінивши на початку тексту диспозиції статті слова «вчинення» на слова «вчинення або погроза вчинення».

Водночас у складі злочину, передбаченого ст. 258 КК, необґрунтовано виключено ознаку фізичної особи як адресата впливу при вчиненні терористичного акту. По-перше, це суперечить дійсності, оскільки в реальному житті можливі терористичні акти зі зверненням до конкретної фізичної особи (політика, бізнесмена). По-друге, це суперечить чинному кримінальному законодавству та міжнародним конвенціям, які містять перелік адресатів впливу стосовно інших злочинів терористичної спрямованості. Так, у ст. 147 КК (захоплення заручників) і ч. 1 ст. 266 КК (погроза вчинити викрадення радіоактивних матеріалів) у точній відповідності до міжнародних стандартів серед адресатів впливу вказується також і фізична особа.

Таким чином, вважаємо за доцільне викласти диспозицію ст. 258 КК у такій редакції: *«Терористичний акт, тобто вчинення або погроза вчинення вибуху, підпалу чи інших загальнонебезпечних дій, спрямованих на залякування населення з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи місцевого самоврядування України,*

інших держав, міжнародними організаціями, об'єднаннями громадян, фізичними або юридичними особами».

Висновок. Отже, запропонована редакція ст. 258 КК України дозволить найбільш повно відбити в ознаках цього складу злочину ті властивості, що притаманні терористичному акту в реальній дійсності, та здійснити чітке відмежування цього складу злочину від суміжних складів злочинів.

Емельянов В. П. Террористический акт: общее понятие, отграничение от смежных преступлений и пути совершенствования состава преступления

На основе положений, которые имеют место в специальной литературе и уголовном законодательстве, рассматриваются вопросы относительно отграничения террористического акта от таких смежных уголовно наказуемых деяний, как диверсия, бандитизм, пиратство, убийство, хулиганство, а также предложены варианты совершенствования закона об уголовной ответственности за террористический акт.

Ключевые слова: террористический акт, смежные преступления, совершенствование законодательства.

Yemelyanov V. P. Terrorist act: general concept, delimitation of related offenses and the ways of improvement of the offense

On the basis of the provisions, that exist in the literature and the criminal law, the issues of delimitation of a terrorist from such related offenses, as subversion, banditry, piracy, murder, hooliganism, are discussed. The options to improve the law on criminal responsibility for the terrorist act have been proposed.

Key words: an act of terrorism, related offenses, improvement of legislation.